

Oranjeman Suideras (1743-1811)

Oranjeman Suideras (1743-1811)

Een leven zonder toegeeflijkheid

BERT KOENE

Hilversum
Verloren
2016

Op het omslag: silhouet van August Robbert van Heeckeren tot Suideras (zie p. 107), daarboven van links naar rechts Robert Jasper van der Capellen (p. 97), stadhouders Willem V (p. 57), prinses Wilhelmina van Pruisen (p. 99), Frans Jan van Heeckeren (p. 12) en Jacob Adolph van Heeckeren (p. 19). Op het achterplat het familiewapen Van Heeckeren (Heraldische Databank, Centraal Bureau voor Genealogie). Ondergrond: Huis Enghuizen, tekening door Jan de Beyer (p. 14).

ISBN 978-90-8704-566-1

© 2016 Bert Koene & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Typografie: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publishers.

Inhoud

Voorwoord	7
Van bevoorrechte naar benarde omstandigheden	11
Van beste familie	11
Opname in de rangen van ridders en regenten	15
De verbroken verloving	20
Vroege schulden	26
Het rampzalige huwelijk	30
Alsnog getrouwd	30
Ondergedoken in de Achterhoek	35
Het dreigement	42
Het akkoord van Het Loo	47
Schepen en scholtus	55
De overstap naar Zutphen	55
Oplopende spanning	61
Persoonlijke noten	73
Hard tegen hard	78
De affaires Croockceus en Brantsen	84
Dagen van glorie	92
Scholtus met bijbanen	102
Vluchteling en onruststoker	105
De revolutie bereikt Zutphen	105
Onder arrest	109
Uitgeweken	118
Dromen van terugkeer	122
Leven in de marge	127
De inval	133
Opmaat	133
Gele Donderdag	138
Nasleep	143
Het bittere einde	148
De Oranjes berusten	148
De Grunerie	152
Overleden als vrederechter	163

Nawoord	165
Gebruikte afkortingen	169
Literatuur	169
Personenregister	172

Voorwoord

August Robbert van Heeckeren, heer van Suideras, was voor menige tijdgenoot een bron van ergernis, voor andere juist een lichtend voorbeeld. Hij was het type van de kleurrijke figuur over wie iedereen een mening heeft.

Suideras, zoals vriend en vijand hem plachten te noemen, was een fanatiek aanhanger van de stadhouder, prins Willem V. In de patriottentijd was hij de aanvoerder van de prinsgezinden in stad en kwartier van Zutphen. Hij kreeg toen de bijnaam van ‘de bloedtapper’, omdat hij de prins zou hebben gezegd dat het nodig werd in Zutphen burgerbloed te vergieten om het aanzwellend tij van het patriotisme te keren. De manier waarop mensen over Suideras spraken, werd natuurlijk vooral bepaald door hun eigen politieke kleur, maar er waren uitzonderingen. Hendrik August van Kinckel, officier en diplomaat onder Willem V en na de Bataafse Revolutie van 1795 vertrouweling van erfprins Willem Frederik, de latere koning Willem I, schreef in 1799 over Suideras in zijn dagboek: ‘Het meest avontuurlijke heethoofd dat wij [de Oranjepartij] sinds het begin van de onlusten in Holland tot de onzen hebben moeten rekenen.’¹ Omgekeerd dacht de Nijmeegse regent Arend Anthonis Roukens, een verklaard tegenstander van het stadhouderlijk bewind, dat Suideras ondanks zijn vreemde streken uiteindelijk ‘een brave inborst’ had.²

De rol van Suideras in de nadagen van het stadhouderlijk regime en zijn spraakmakend verzet tegen het revolutionaire Bataafse bewind rechtvaardigden zonder meer de inspanningen van het uitpluizen van zijn levensloop. Toch ben ik niet met dat vooropgezette doel de archieven ingedoken. Het idee om mij in zijn persoon te verdiepen, is pas bij me opgekomen nadat ik onbedoeld al op veel materiaal van en over hem was gestuit.

Dat was gebeurd bij onderzoek naar de familie Van Westerholt, de bewoners van Huis Hackfort bij Vorden.³ Veel materiaal over de Westerholts bleek te zijn beland in het archief van het inmiddels verdwenen Huis Enghuizen ten noorden van het dorp Hummelo. In 1751 was een freule Van Westerholt namelijk getrouwd met Jacob Adolph van Heeckeren, heer van Enghuizen, die vervolgens hulp en toeverlaat was geworden voor zijn onhandige schoonfamilie. Deze Jacob Adolph was de oudere broer van August Robbert van Heeckeren alias Suideras en bleek met hem een

1 Notitie op 22 april 1799 in het dagboek van Kinckel. (In druk: Colenbrander, *Gedenkstukken*, deel III, document nr. 674.)

2 Von Brucken Fock en Hoeufft, ‘Autobiographische aantekeningen’, 332-335.

3 Koene, *Adel in opspraak*.

intensieve correspondentie te hebben onderhouden. Sterker nog, er bevond zich ook briefwisseling van Suideras met andere personen dan zijn broer in het huisarchief Enghuizen. Die stukken waren daar beland in verband met pogingen van Jacob Adolph van Heeckeren om zijn jongere broer uit problemen van financiële en relationele aard te redden.

Als het archief van Enghuizen piekfijn geordend was geweest, zou ik dat materiaal over Suideras niet onder ogen hebben gekregen. Ik zou alleen stukken van en over de Westerholts hebben ingezien. Nu men nog niet aan een goede inventarisatie was toegekomen, was mijn beste strategie op jacht naar de Westerholts om veel pakken papier domweg door te spitten, ongeacht wat de inventaris over hun inhoud beweerde. Zo kreeg ik onbedoeld ook brieven van Suideras onder ogen. Zinsneden als ‘Ik heb nog vergeten u te zeggen dat het niet mijn fout is dat mijn echtgenote geen geweten heeft’ brachten mij op de gedachte mij aan zijn biografie te wagen. Dat idee werd overigens pas een vast voornemen nadat vooronderzoek had aangetoond dat er in ambtelijke archieven genoeg te vinden zou zijn om hem ook in zijn bestuurlijke loopbaan van dichtbij te kunnen volgen.

Een volslagen onbekende was Suideras voor mij niet, toen ik op zijn correspondentie met zijn broer stuitte. Ik was hem tegengekomen in de literatuur over de patriottentijd en de Bataafse Republiek, en ik had hem zelf al laten optreden in mijn eerste Gelderse boek, handelend over de ‘aristocratisch patriot’ Gerard Brantsen.⁴ Toen deze probeerde de bevoegdheden van de stadhouder door de Staten van Gelderland te laten beknotten, was het Suideras die in allerijl en met succes de verdediging organiseerde. Het kundige, gedecideerde optreden dat Suideras bij die gelegenheid liet zien, stond nogal in tegenspraak met de houding van lijdend voorwerp die hij in zijn brieven over zijn huwelijksproblemen aannam. Hij leek een vat vol tegenstrijdigheden, wat reden te meer was hem aan een onderzoek te onderwerpen.

Behalve uit het huisarchief Enghuizen heb ik ook briefwisselingen gebruikt uit de familiearchieven Brantsen, Van Broeckhuysen en Van Lynden van Hoevelaken, alle aanwezig in het Gelders Archief. Het was lang niet altijd mogelijk zodanig naar een bepaalde brief te verwijzen dat men die probleemloos zou kunnen terugvinden. De brieven zijn slechts bij uitzondering genummerd en de datering ontbreekt vaak of is onvolledig (‘donderdag’; ‘deze 21ste’). Ik kon dan niet meer doen dan het inventarisnummer vermelden waaronder ik de brief heb aangetroffen, ook als deze ten tijde van mijn onderzoek (2012-2014) eigenlijk nog op een verkeerde plek was ondergebracht. Lang niet alle door mij gebruikte brieven dragen de namen van zowel afzender als geadresseerde, en op sommige ontbreken ze zelfs allebei. Toch kon ik uit de inhoud meestal wel afleiden wie de correspondenten waren. Ik heb in zulke gevallen onvermeld gelaten dat één of beide van de namen niet op de brief stonden.

Er is geen goed portret van August Robbert van Heeckeren bekend. Het silhouet op het omslag is al wat er is. Van zijn echtgenote is zelfs geen enkele afbeelding

4 Koene, *Schijngestalten*.

voorhanden. De in hun kringen gebruikelijke portrettering van pas gehuwden is vermoedelijk achterwege gelaten omdat zij vrijwel vanaf de eerste dag van het huwelijk gescheiden leefden. De betrekkingen met zijn eigen familie waren voor de heer van Suideras des te belangrijker. De lezer vindt een genealogisch schema van het geslacht Van Heeckeren achterin het boek. Daar vindt men ook een kaart van de vierhoek Zutphen-Doesburg-Ruurlo-Lochem met de havezaten en andere buitenplaatsen die ter sprake komen.

Van bevoorrechte naar benarde omstandigheden

Van beste familie

August Robbert van Heeckeren, roepnaam Robbert, was het jongste kind van de Zutphense landdrost Frans Jan van Heeckeren en Transisalaria Charlotta Juliana Agnes Adelheid gravin van Rechteren.¹ Transisalaria was van haar achttiende tot haar negenendertigste vrijwel continu zwanger. Zij baarde negentien kinderen, van wie er drie dood ter wereld kwamen dan wel binnen enkele dagen stierven. Zelf overleed zij kort voor Robberts veertiende verjaardag.

Robberts oudste zuster Heilwich, die later abdis zou worden van het stift Ter Hunnepe bij Deventer, werd een surrogaatmoeder voor hem. Zij bleef zich haar leven lang voor hem verantwoordelijk voelen. Drie van Robberts vijf broers stierven tijdens zijn kinderjaren. Zijn oudste broer Jacob Adolph werd de belangrijkste persoon in zijn leven, meer nog dan Heilwich een steun en toeverlaat, ook wanneer hij dat eigenlijk niet verdiende.

Vader Frans Jan van Heeckeren was een gewichtig persoon. Hij was in 1740, drie jaar voor Robbert geboren werd, landdrost geworden van het Kwartier² van Zutphen oftewel de Graafschap. De landdrost was de hoogste bestuurder van het Kwartier. Die functionaris moest altijd een edelman zijn, want het ambt van landdrost ging samen met het voorzitterschap van de Ridderschap van het Kwartier van Zutphen. Frans Jan van Heeckeren is ook richter geweest van Doesburg, president van Gedeputeerde Staten van het Kwartier van Zutphen, lid van de Admiraliteit van Friesland en curator van de Academie van Harderwijk. Hij was een kundig en alerwegen gerespecteerd bestuurder.

Het ambt van landdrost was bijna erfelijk bezit van de familie.³ Toen Frans Jan van Heeckeren landdrost werd, deed hij dat als opvolger van zijn vader Jacob Derk, die op zijn beurt in het ambt was voorgegaan door zijn oudere broer Walraven, die eerder hun vader Everhard (de grootvader dus van Frans Jan) was opgevolgd. Aan deze Everhard van Heeckeren en zijn vrouw Maria Torck herinnert een imposant

1 Zie de stamreeks Van Heeckeren, tak Enghuizen, in *Nederland's Adelsboek* 84 (1994) 279-290. Over het geslacht Van Heeckeren in den brede: De Haas, 'Het geslacht Van Heeckeren'.

2 Ik maak onderscheid tussen Kwartier met grote K als eigenaam, dat wil zeggen als aanduiding van één bepaald bestuurlijk gebied, en kwartier met kleine k als soortnaam van zulke gebieden.

3 Lijst van landdrosten van het Kwartier van Zutphen: d'Ablaing, *Bannerheeren en ridderschap van Zutphen*, I, 45-46.

Het echtpaar Frans Jan van Heeckeren en Transisalaria van Rechteren, dubbelpor-tret door Pierre Frederic de la Croix. Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

grafmonument in de Sint-Walburgiskerk van Zutphen.⁴ De reeks was in 1626 begonnen met de benoeming tot landdrost van Walraven van Heeckeren, heer van Nettelhorst en Enghuizen, vader van Everhard en overgrootvader van Frans Jan van Heeckeren.

Landdrost Frans Jan van Heeckeren was bij lange na niet de eerste in de familie met een grote kinderschaar; het geslacht had zich voorspoedig voortgeplant. Behalve dat men talrijk was, wisten de verschillende takken van de familie zich ook effectief te steunen bij het verwerven van ambten en baantjes. Vanuit die posities speelde men elkaar vervolgens kansen en voordeeltjes toe. De opsomming van functies van Frans Jan van Heeckeren geeft daarom nog lang geen volledig beeld van de invloed van de familie. Het geslacht beheerste in de achttiende eeuw de Graafschap met een web van ambten, afspraken, gunstverleningen en verplichtingen.

Vanwege het grote aantal Van Heeckerens in het openbare leven van het Kwartier en hun beperkte assortiment van voornamen was het handig de verschillende takken van de familie uit elkaar te houden met de namen van hun havezaten. Een havezate was een riddermatig goed in de vorm van een min of meer versterkt huis

⁴ Coppée, 'Het grafmonument voor Evert van Heeckeren'.

*Grafmonument van Everhard van Heeckeren en Maria Torck in de Sint-Walburgiskerk.
Foto: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.*

of een verdedigbare hoeve. Het bezit van een havezate was één van de voorwaarden voor toelating tot de Ridderschap van het Kwartier van Zutphen. In de achttiende eeuw deed het er al lang niet meer toe of een als havezate erkende woonstede werkelijk in verdedigbare staat verkeerde, het ging er nog slechts om dat aan de woning ooit het ‘recht van havezate’ was toegekend. Of de woning inmiddels ingrijpend was verbouwd, deerlijk in verval was geraakt of misschien zelfs was afgebroken, deed er niet toe.

Huis Enghuizen, tekening door Jan de Beyer, particuliere collectie. Foto: Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie.

In de achttiende eeuw kende het Kwartier van Zutphen 36 erkende havezaten.⁵ Het lidmaatschap van Frans Jan van Heeckeren van de Ridderschap was verbonden aan de havezate Enghuizen. Het huis bestaat niet meer, maar het landgoed Enghuizen nog wel. Het ligt aan de noordkant van het dorp Hummelo langs de weg van Doetinchem naar Zutphen en is vrij toegankelijk voor wandelaars. Frans Jan was vanzelf, als opvolger van zijn vader, heer van Enghuizen geworden. Zijn tak van de familie stond naar deze havezate bekend als Van Heeckeren tot Enghuizen.

Die ene havezate was Frans Jan van Heeckeren echter niet genoeg. Naarmate zijn echtgenote hem meer zonen schonk, heeft hij er meer havezaten bijgekocht, opdat de jongens mettertijd allemaal tot de ridderschap zouden kunnen toetreden. Zolang ze nog minderjarig waren, stonden al die bezittingen op zijn eigen naam. Zo werd hij heer van Enghuizen, van De Beurse, van De Cloese en van Langen. (Zie het kaartje achterin.)

Met De Beurse was het trouwens een merkwaardig geval. De naam was afkomstig van een goed bij Winterswijk dat op een gegeven ogenblik te koop kwam. In het huis zelf was Frans Jan van Heeckeren niet geïnteresseerd, want Winterswijk was te ver weg, maar wel kocht hij het erbij behorende recht van havezate. Hij wist van de Staten van het Kwartier van Zutphen in 1740 toestemming te krijgen om dat recht en de naam De Beurse voortaan aan de boerenhofstede Clevenhorst bij Eng-

⁵ d'Ablaing, *Bannerheeren en ridderschap van Zutphen*, I, 42.